Слободан Н. Реметић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности Републике Српске
Институт за српски језик САНУ
УДК 811.163.41`282(091)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.25

СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

У реферату се говори о досадашњим остварењима, актуелним приликама и будућим задацима српске дијалектологије, као научне дисциплине утемељене почетком XX столећа, у коме су остварени крупни резултати, понајчешће објављивани у Српском дијалектолошком зборнику, часопису покренутом 1905. године Белићевом магистралном монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије*. У раду се објашњавају разлози неравномерности у степену испитаности српског дијалекатског комплекса, непријатне баштине, која се, срећом, од почетка овога столећа најзад значајно ублажава. Указује се и на најважније задатке струке у наредном периоду: израда *Српског дијалектолошког атласа*; уклањање преосталих белина са српске дијалекатске мапе; испитивање и снимање говора избеглица и интерно расељених лица; прикупљање и обрада дијалекатске лексике и ономастичке грађе; наставак рада на међународним пројектима из области лингвистичке географије.

Кључне речи: српска дијалектологија, Српски дијалектолошки атлас, белине на дијалекатској мапи, дијалекатска интерференција.

1. Мало која грана лингвистичке србистике се може похвалити да је имала среће као дијалектологија, чији се прави научни почетак веже за 1905. годину, када је култном Белићевом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије* покренут Српски дијалектолошки зборник, најстарији језички часопис Српске краљевске академије, и када је у Санкт Петербургу, на руском језику, из истих руку добијена *Дијалектолошка карта српског језика*. Први кораци српске дијалектологије, као и много чега другог вежу се за име Вука Стефановића Караџића, који је, узгред, записујући народно књижевно благо, бележио и језичке особине. Великан из Тршића је у неколико махова и писао о српским дијалектима, полако усавршавајући њихову класификацију. Историја се постарала да дијалектологија непосредно након Вука, у данима размаха науке о језику код Срба и Хрвата у ери непосредно након Вука практично остане по страни, јер Ђура Даничић и Ватрослав Јагић, двојица највећих језикословаца свога времена, а то је друга половина XIX столећа, нису били дијалектолози. Пропуштено ће бити богато и пребогато компензовано на самом почетку двадесетог столећа, златног века српске дијалектологије, када на сцену ступају два истинска великана: млађани Александар

Белић, „централна личност наше дијалектолошке науке“ (Ивић, 1956: 9), водећи српски лингвиста прве половине XX столећа, и већ зрели и учени Дубровчанин, Милан Решетар, један од највећих српских филолога, истински ауторитет у више језичких дисциплина. Својевремено сам, пишући поводом сличном данашњем, рекао: „Ако је сусрет Страхињића Бана и Стариша дервиша „на обали до воде Ситнице“ најлепши људски сусрет у књижевности, онда је сусрет Милана Решетара и Александра Белића најплодотворнији сусрет у једној важној језичкој дисциплини. Прва декада XX века памти се по њиховој континуираној, плодотворној размени мишљења око озбиљних питања српске и хрватске дијалектологије, по академском, господском сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничког стања. Флексибилност двојице научних ауторитета, оверена спремношћу да се, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, напусте раније заступана гледишта, водила је сталним, неретко крупним помацима у науци о народним говорима“ (Реметић, 2017: 86). Најпозванији у Европи свога времена да о томе суди написао је пре непуних седам деценија „да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“ (Ивић, 1956: 40). О значају дијалектологије као научне језичке дисциплине довољно говори податак да су двојица највећих српских језикословаца XX века, Александар Белић и Павле Ивић, били дијалектолози и историчари језика, неприкосновени ауторитети двеју научних области које су само условно делили. С придруженим ученим Дубровчанином изнети суд додатно добија на уверљивости. Није тешко одгонетнути зашто су се највећи језикословци које смо имали тако штедро бавили народном речју. Највећима је било јасно да су дијалекти неисцрпна ризница података који осветљавају историју језика, етноисторију, лингвистичку типологију, историју културних и социјалних утицаја, најкраће речено – душу сваког народа, те су за њихово систематско истраживање дијалектолозима захвални стручњаци из домена других научних дисциплина. „Дијалекти су“, по речима Павла Ивића, „најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота“. Та богата сведочанства „се увек заиста односе на живот народне масе (а не на судбину појединих личности или на случајно осветљене епизоде)“ (Ивић, 1962: 209). Овде је умесно поменути ону сцену из Москве непосредно након свршетка Другог светског рата на вест о повратку грофовске породице Толстој у руску престоницу, дословце опустелу сулудим чисткама стаљинистичког режима. Понети том вешћу, млади московски лингвисти похитали су да са Самуилом Борисовичем Бернштејном, једним од ретких научника који су поштеђени погрома, поделе радост због доласка некога ко зна српски језик. „Знати један језик значи знати његову историју и дијалектологију. Никита Илич то не зна, он не зна српски“ – саслушали су отрежњујући коментар научног ауторитета (Реметић, 2016: 259). Александар Белић, Павле Ивић и Милан

Решетар су, срећом, добро знали српски језик, као и њихови бројни ђаци и следбеници, и захваљујући управо њима „двадесети век с правом би се могао назвати златним веком српске научне дијалектологије. Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог столећа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан „прикључак" најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог XX века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантитетом и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина" (Драгичевић, Реметић, 2001: 143).

2. Опредељење највећих које смо имали да научне каријере вежу првенствено за размрсивање чворова српско-хрватског дијалекатског комплекса, што су чинили и неки угледни странци, проистиче из изазова структуре, да не кажем атрактивности тога дијалекатског мозаика. Уосталом, сасвим је изричит најбољи кога је Европа у то доба имала: „Дијалекти су, уза све друго, и чисто лингвистички документи. Они поучавају поред осталог о две капиталне ствари: какви све односи могу постојати у свету језичких система, и какве се све промене могу одиграти у том свету. Није наша заслуга, али је ипак факат да се у обе перспективе наши дијалекти сврставају међу најинтересантније у Европи. Можда баш због горке прошлости наших тако разједињених народа ти су дијалекти досегли ступањ структуралне диференцијације какав се другде не јавља, и мало има језичких области тако инструктивних за општу лингвистику као што је српскохрватска. Привлачност наше тематике је утолико већа што се лавовски део разлика тиче тако суптилног феномена као што је акцентуација. Можда у читавој осталој Европи узетој скупа нема толико разнородних акценатских система као на земљишту ове четири наше српскохрватске републике" (Ивић, 1962: 209). То прозодијско богатство као да је неки усуд нас Срба. Сетимо се како је чакавски неоакут Белићу донео светску славу. „Његова расправа *Заметки по чакавским говорам*, објављена у часопису Известија Руске царске академије наука за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију" (Ивић, 2009: 84). Десиће се да нама управо тај неоакут дословце веже руке у раду на најважнијем задатку српске дијалектологије (о томе у т. 11).

Српски и хрватски дијалекатски комплекс привлачио је, не случајно и стране истраживаче. Када је реч о говорном мозаику овога региона, довољ-

но се подсетити имена: Олаф Брок, Ронел Александер, Пол Луј Тома, Андреј Собољев. Диљем наведеног комплекса успешно су се огледали стручњаци из Пољске, Холандије, Русије и других земаља.

3. У двадесетом, уистину златном веку српске дијалектологије, постигнути су резултати вредни поштовања:

а) Скинуте су многе белине са српске дијалекатске карте.

б) Објављени су вредни прилози из дијалекатске лексикографије, у чему, као и у другим сегментима језичке структуре, предњачи П-Т дијалекатска област (са петнаестак дијалекатских речника, односно збирки речи из народа), коју прате Црна Гора (са десетак историјских дела географски и дијалекатски „добро распоређених“) и северна српска покрајина (са десетотомним *Речником српских говора Војводине*, обједињеним у измењеном и допуњеном издању Матице српске 2019. године у четири импозантна тома).

в) Нашироко и успешно, а у последњем кварталу прошлог столећа више него успешно су кренула ономастичка истраживања. Било је то у организацији Одбора за ономастику САНУ под руководством академика Ивића и његовог најближег сарадника, његове десне руке у целом подухвату, професора Светозара Стијовића, највише чијом заслугом је направљен истински интелектуални подвиг. У наведеном периоду прикупљена је комплетна ономастичка грађа на тлу јужне покрајине, у већем делу призренско-тимочке дијалекатске области у границама Републике Србије, као и на знатном делу Црне Горе. У домену ономастичких истраживања највише заостају западне српске земље с изузетком немањићког Хума,

г) Са респектом се у свету науке говори о доприносу српских дијалектолога у раду на међународним подухватима из домена лингвистичке географије. Деценијама су посебно ангажовани на изради *Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА),* веома су се истакли у раду на практично завршеном *Општекарпатском дијалектолошком атласу (ОКДА)*, а успешно су сарађивали и на гигантском подухвату *Европски лингвистички атлас (АЛЕ)*. Вишедеценијско ангажовање хронично недовољног кадровског потенцијала на међународним подухватима неминовно се негативно одразило на домаће послове из домена тако важне језичке дисциплине.

д) Започет је рад на *Српскохрватском/Хрватскосрпском дијалектолошком атласу*, заједничком пројекту којему историја, из добро познатих разлога, посебно није била наклоњена (о томе у т. 14).

ђ) У XX веку нису изостали ни други прилози из делокруга обраде народне речи.

4. У времену иза нас дело наших великих претходника обогатило је општелингвистичку доктрину, ширило видике и размицало границе науке о језику. Већ смо поменули Белићев допринос компаративној словенској акцентологији, а довољно је присетити се Ивићевих култних расправа *Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације*; *Покушај структуралне класификације дијалекатских разлика у словенској језичкој области; О структуралном методу у дијалектологији. На примеру јужнословенских дијалеката; Значај структуралних карактеристика за опис и класификацију дијалеката; О специфичном карактеру дијалекатске разуђености српскохрватске језичке области; Значај лингвистичке географије за упоредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима; Хијерархија сродства међу језичким и дијалекатским типовима на словенском југу; Основне карактеристике распореда изоглоса на јужнословенском језичком простору* (Ивић, 2018: 88–110; 174–194; 195–204; 205–220; 221–228; 231–255; 302–331; 332–357). Свет је прихватио и високо респектује белићевску и ивићевску дијалектолошку школу. А на домаћем терену ће монументална Белићева студија *Дијалекти источне и јужне Србије* „и по количини сабраног материјала, и по прецизности бележења, и по дубини његове интерпретације“ бити „ретко домашен узор“ каснијим истраживачима, како пре две и по деценије написа Драгољуб Петровић, научна институција у домену дијалектологије, који о тој дидактичкој страни Белићеве студије лаконски рече: „После Белића, наиме, лако се било бавити дијалектологијом, јер је он за свако истраживање имао макар глобалан оквир, смернице у којима се оно може обављати, као и резултате који се могу очекивати као изненађење“ (Петровић, 2001: 244). У протеклом периоду решена су многа питања из домена историјске дијалектологије, укључујући и предмиграциону слику српског и хрватског дијалекатског мозаика. Данашњим истраживачима посао олакшава и чињеница што на располагању имају и драгоцене, у различито време публиковане, квестионаре са инвентарима фонетске (Ивић, 1962–1963), прозодијске (Николић, 1966–1967), морфолошке (Ивић, 1992; Богдановић, 2000), синтаксичке (Ивић, 1963; Ракић-Милојковић, 1995) проблематике.

5. Најважнија остварења српских дијалектолога објављивана су у Српском дијалектолошком зборнику, јединственом часопису тога типа код Словена, најстаријем језичком гласилу Српске краљевске академије покренутом магистралном Белићевом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије* године 1905. Зборник је донео десетине узорно описаних главних (фонолошких, морфолошких, акценатских, знатно мање синтаксичких) сис-

тема појединих говора или говорних зона. Прилози штампани у Српском дијалектолошком зборнику по правилу су рађени у духу већ помињане белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. Захваљујући напору Бранкице Марковић имамо на столу прецизан преглед досад објављених радова у Зборнику, разврстаних и по дијалектима. За ову прилику само податак да је у протеклих 120 година објављено 155 прилога, од чега се њих 50 односи на призренско-тимочку дијалекатску област, 44 обрађују проблематику херцеговачко-крајишког, 21 шумадијско-војвођанског, 18 косовско-ресавског, 15 зетско-сјеничког и 7 смедеревско-вршачког дијалекта. Огромну већину чине монографски описи појединих говора или дијалекатски речници, уз неколико допуна већ објављеним речницима. Пре десет година (17. новембра 2015) на Трибини Библиотеке САНУ обележено је сто десет година Српског дијалектолошког зборника. Обележавање великог јубилеја Зборника репризирано је у Огранку САНУ у Нишу. Речи изговорене том пригодом објављене су у едицији Трибина Библиотеке САНУ, Година IV, број 4, 2016, стр. 245–259. Тридесетог септембра ове године на Трибини Библиотеке САНУ обележено је 120 година Зборника, што ће данас под истим кровом, као и пре десет година, речима главног уредника гласила бити репризирано. Вредни дијалектолошки радови деценијама се објављују и код других, често врло угледних издавача. Уз Институт за српски језик САНУ, Матицу српску, факултете на којима се изучава српски језик и предаје дијалектологија српског језика ваља имати у виду и локална гласила у којима се објављују прилози о језику ужег завичаја. Прија подсећање на дела која од заборава отимају терминологију материјалне културе објављена пре свега у новосадској, нишкој и бањалучкој средини. У сваком случају досад објављеним у домену дијалектологије могу се поносити не само наши дијалектолози него и србистика, па и српска наука узета у целини.

6. Добро је познато да степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, објашњива, Србима углавном ненаклоњеном историјом, и то како ранијег тако и новијег времена. У заостајању у области ове научне дисциплине незахвални барјак су дуго носиле јужна српска покрајина и две западне републике некадашње нам заједничке државе. Историја се постарала да у време већ чувених Белићевих испитивања говорне слике источне и јужне Србије света српска земља, колевка српске духовности и државности, као и двају српских дијалеката, буде у саставу Турске империје. Дуго су истраживања косовске и метохијске области била у несразмери са значајем таквих прегнућа, било је и неуспешних корака, који су практично замагљивали право стање ствари (Барјактаревић, 1979). Да се историја поигравала са дијалекатским мозаиком јужне покрајине, довољно сведочи судбина говора царске престонице. Од године 1905. оперише

се појмовима призренско-тимочки дијалекат, призренско-јужноморавски говорни, дијалекатски тип и слично, а требало је да прође равно деведесет година од почетка Белићевих историјских истраживања да неко пође и у Призрен са истим задатком и да наука добије озбиљнију представу о говору царскога града. И то се, најзад, десило (Реметић, 1996), након чега су, пре свега на темељу богате „Збирке речи из Призрена", коју је отачаству даривао ђенерал Димитрије Чемерикић, урађене и објављене две сјајне докторске дисертације (Петровић, 2012; Милосављевић, 2017). За прави преокрет у испитивању говорне слике Космета најзаслужнија су двојица истраживача, који су се у већ зрелим годинама више него успешно винули у свет науке. Косовско-ресавски дијалекатски део Метохије и струку задужио је прерано преминули Милета Букумирић. Остављајући по страни његове вредне прилоге из домена ономастике, довољно је поменути два сјајна дела из „чисте дијалектологије": *Говори северне Метохије* (Букумирић, 2003) и *Речник говора северне Метохије* (Букумирић, 2012). Вредним прилозима најновије време обележили су и други истраживачи, а понајвише Голуб Јашовић. Призренско-јужноморавски дијалекатски део Покрајине био је још боље среће. Међу посленицима који су се огледали на том пољу свакако предњачи Радивоје Младеновић, који је објавио деведесетак радова, међу којима и пет монографија (Младеновић, 2001; Младеновић, 2010; Младеновић, 2013; Младеновић, 2019; Младеновић, 2023), први део шесте, коауторске је у штампи, а рад на четирима је у току. Пре осам година сам написао да „част струке у оквиру призренско-јужноморавског говорног подручја, у правом смислу те речи, најуспешније бране Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић, колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем вредних сарадника, међу којима се посебно истиче управо колега Младеновић, по рођењу Призренац" (Реметић, 2017: 97). У оквиру пројекта Изучавање словенских говора Косова и Метохије снимљено је око 400 сати грађе и у оквиру Балканолошког института САНУ објављена два зборника радова: *Избегличко Косово*, Лицеум, Крагујевац 2008; *Живот у енклави*, Лицеум, Крагујевац 2010. У сваком случају, доскорашњи заостатак на тлу Покрајине је ствар прошлости, а истраживања на том простору дословце бујају. О учинку српских лингвиста на проучавању говора јужне покрајине довољно сведочи податак да је тај труд окићен са пет награда „Павле Ивић", односно „Павле и Милка Ивић", престижним признањем Славистичког друштва Србије.

Друга такорећи запуштеност територије двеју западних република донедавне заједничке државе проистекла је највећим делом из организационе структуре, из (кон)федеративног уређења „братске заједнице свих народа и народности", и о томе је већ писано (Реметић, 1999: 278–279; Драгичевић, Реметић, 2001: 152, 153). У домаћим научним институцијама, нарочито у Хрватској, није придаван већи значај испитивању српских говора, а „мешање са стране" у тако осетљивој проблематици, каква је управо језич-

ка, није било пожељно. Старији се сећају политичке хајке поводом објављивања књиге Драгољуба Петровића *Говор Баније и Кордуна* (Петровић, 1978), којом је помутио „идеалне братске односе“ у том делу Хрватске, књиге у којој су цитиране испосвести унесрећених старица и стараца чије су породице дословце нестале у усташким зверствима почетком Другог светског рата. Озбиљнији позитивни помаци у истраживању западних српских области почињу у последњем кварталу прошлог века, чему у најновије време значајно доприносе сарадници Студијске групе за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Бањој Луци (Бојиновић, 2015; Бојиновић, 2018; Бојиновић, 2020; Далмација, 2004: Далмација, 2017; Дешић, 1976; Драгичевић, 1980; Драгичевић, 1986; Драгичевић, 2007; Драгичевић, 2009; Ђукановић, 1983; Ђуровић, 1992; Зобеница, 2016; Козомара, 2016; Козомара, 2022; Павлица, 1984; Павлица, 2006; Петровић, 1973; Петровић, 1978; Пешевић Стојановић, 2023; Рамић, 1999; Савић, 2017; Симић, 1978; З. Симић, 2018; Црњак, 2006; Црњак, 2011; Цукут, 2021). У строгом временском лимиту у домену помака о досадашњим сазнањима о приликама у већ испитиваним зонама само подсећање да најновија истраживања наговештавају давање посебног поддијалекатског статуса подручју ибарског слива. На то упућују новија темељна испитивања говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Вељовић, 2018; Вељовић Поповић, 2021).

7. Довољно је већ писано (Реметић, 2017 и тамо нав. лит.) да смо се, и како смо се, крајем прошлог века ослободили истинског питонског загрљаја, који је званично трајао целих сто година, загрљаја наметнутог и прекинутог вољом друге стране, којим чином је и укинута лажна, практично никад ни постојећа истинска српско-хрватска језичка заједница. Много тога се мења, па и дијалектологија српскохрватску визуру замењује српском. У последњој деценији златног века наше дијалектологије први ауторитет струке у наставцима дарује своју последњу синтетску расправу *Српски дијалекти и њихова класификација*, која се године 2009. објављује и као целовито издање. У контексту свеколиких нових разграничења у тој студији из поља проучавања српске дијалектологије „излазе говори Хрвата и муслимана Бошњака. Излазак кајкавског и чакавског наречја из тог поља чини ирелевантним за српску дијалектологију и појам штокавског наречја: сви су српски говори штокавски“. У студији се образлаже и „чисто дијалектолошки разлог против схватања о „српскохрватској“ дијалекатској заједници. То схватање, наиме никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него на политичким или, ако хоћете, социолингвистичким“ (Ивић, 2009: 6).

8. У постхумно објављеној Ивићевој студији читају се и извесне новине у номенклатури и класификацији српских дијалекатских јединица. Ау-

тор уверљиво, ивићевски образлаже преименовање источнохерцеговачког у херцеговачко-крајишки дијалекат, као и јасно рашчлањивање призренско-тимочке дијалекатске области на три засебне дијалекатске јединице: призренско-јужноморавски дијалекат, сврљишко-заплањски дијалекат, тимочко-лужнички дијалекат. Пошто се показало да Сјеница нема новију акцентуацију, враћен је Белићев термин зетско-сјенички дијалекат. У служби упрошћавања класификације и номенклатуре Ивић говоре са незамењеним јатом везује за сродне екавске, а оне са двојном заменом јата (ијекавско-екавски) везује за оближње ијекавске. У последњој синтетској студији научног великана размишља се о терминолошким паровима типа: *небалканизирани : балканизирани*; *структурално конзервативни дијалекти : структурално иновативни (или измењени, или револуционарни или сл.) дијалекти,* с тим да се конзервативност приписује „новоштокавским“ идиомима, а иновативност онима другима, супротно, дакле, досадашњој устаљеној пракси која је те говоре као „новије“ или „млађе“ супротстављала „средњоштокавским“ (или сл.) говорима југоисточне Србије.

9. У златном веку српске дијалектологије и првој четврти овога столећа урађено је доста, постигнути су крупни резултати, али се историја постарала и неке обавезе у аманет пренела данашњој генерацији српских дијалектолога. Сви су они својевремено обухваћени географски и тематски свеобухватним дугорочним пројектом „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, заједничким подухватом САНУ и њеног Института за српски језик. У пројекат се утапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будимпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри. Пројектом су обједињени најважнији како дугорочни тако и средњорочни и краткорочни задаци српске дијалектологије, дакле и они на којима су већ постигнути запажени резултати, а околности су изнедриле и неке нове обавезе. Пре осам година изречене су „похвала и нада поводом заснивања историјских подухвата у другим срединама, од којих само да поменемо: Лексиколошка истраживања југоисточне Србије у Нишу, затим Типолошко проучавање српских говора на југоистоку Србије, пројекат касније утопљен у заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик“ (Реметић, 2017: 96). Историјски пројекти се, са невеликим изгледима за успех, заснивају и при АНУРС-у у Бањој Луци. Све обавезе пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора наследио је однедавно Дијалектолошки одсек Института за српски језик САНУ. Од задатака које је историја оставила данашњој генерацији српских дијалектолога најургентнија су три, утврђивање: а) ареала фонолошке индивидуалности старога гласа јат; б) територије простирања копаоничког неоакута и в) ареала префонологизације некадашњег вокалског квантитета у вокалски квалитет

(различита судбина некадашњих дугих и кратких вокала О и Е) на простору призренско-јужноморавског дијалекта. Треба утврдити размере уплива кратког акута у прозодијски систем српских говора источне Босне. Решавање ових проблема води редиговању карата Првог лексичког тома Српског дијалектолошког атласа и објављивању резултата рада на најважнијем задатку српске дијалектологије. О тим задацима већ је довољно у више наврата писано, а овом приликом само кратак осврт на задатке српске дијалектологије са нагласком на оне најургентније, неодложне ако смо намерни да испунимо најважнију обавезу националне научне дисциплине.

10. Добро је познато да је трошна ћуприја на Колубари спречила Павла Ивића да „у току екскурзије извршене заједно с асистентом Александром Младеновићем и групом студената“ по ужој Србији октобра 1959. године (Ивић, 1959: 397) провери наводе Бериславa Николића о чувању „незамењеног јата“ у Словцу (Реметић, 2017: 90–91). Двадесетак година касније биће на тлу северозападне Србије откривена и углавном оивичена широка зона чувања фонолошке индивидуалности јата (Реметић, 1981), чиме су решени неки крупни проблеми историјске дијалектологије. Конструкције типа *ни́сам дȅ̄те*; *по̄жу́ш̄ле* и *брȅ̑за* и *трȅ̑ња*; *долѐ̄ш̄ијо бȅ̑л̄ō го̀л̄ȳб* стављају тачку на дискусију о пореклу икавизама шумадијско-војвођанског типа и пореклу самог дијалекта. То су завршни докази да су Решетар и Ивић били у праву тврдећи да су они настали фонетским развојем и аналошким угледањем унутар самог дијалекта, да нису унети са стране. Јасно је и да се Белићево полустолетно истрајавање на упливу икаваца из источне Босне заснивало на погрешној перцепцији. А оно мало правих икаваца у деловима Азбуковице лако је објашњено сасвим провидном погрешном перцепцијом. Јекавски досељеници су, као и Белић, Цвијић, Московљевић и још неки, незамењено јат, затворено *е* „чули“ као *и* (Реметић, 1981: 96; Ивић, 1991: 106). Дрина се показује као граница јатоваца и ијекаваца, а међу задацима на територији Србије пренетим у трећи миленијум прецизирање ареала овога архаизма најмање је проблематичан и захтеван.

11. Чакавски акут је Александру Белићу, а тиме и српској дијалектологији, донео велико признање, Белићев најбољи ученик је објаснио како је његовом учитељу промакла иста појава у Александровачкој жупи, а да је он није „чуо“.[2] Белићев ученик је пре три деценије утврдио „да у области источно и

[2] „У време истраживања Александра Белића на земљишту косовско-ресавског дијалекта акут је свакако био у живљој употреби него данас и његова слика на терену морала је бити разговетнија. Стога би данас некога могло зачудити то што Белић посетивши Жупу није схватио да се тамо изговара неоакут. Међутим, 1907. године, када је Белић тамо био, тај акценат још није био јасно идентификован у науци. Било је стога логично да се дуги узлазни акценат који је Белић тада тамо слушао схвати као штокавски ´. Већ следећег лета, 1908.

североисточно од Копаоника постоји ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији у којем неоакут није изједначен са дугим силазним акцентом. На северу тај ареал допире готово до саме Западне Мораве на сектору између Трстеника и Крушевца, а на југу он се простире бар до Мерђеза и Мрча западно од Куршумлије“ (Ивић, 1994: 245). Убрзо ће се показати да је стварност много озбиљнија, да овај прозодијски архаизам има знатно, неупоредиво шири ареал, да је потврђен „у Топлици, касније забележен у говору Студенице, а његови трагови остали у ˛ерским˝ и у новоштокавским зонама преко Западне Мораве и Рудника до Колубаре, а према северозападу макар до падина Златибора и Подриња до Лознице“ (Петровић, 2025: 401; в. и тамо нав. лит). У шумадијском у Качеру акут је оверен и експерименталним путем и табеларно приказане тонске линије ликова *девђјка* и *спашйва* (Петровић, Гудурић, 2008: 423–425). Његови трагови уочљиви су и на јатовском подручју северозападне Србије (Петровић-Савић, 2020). У свом последњем раду *Неоакут у говорима југозападне Србије* Драгољуб Петровић, који се овим проблемом годинама бавио, слушањем уступљених снимака локалних говора нашао је основ „за тврдњу да је акут сачуван од сјеничке околине до делова Ибарског Колашина“ (Петровић, 2025: 402). На основу богатог искуства у бављењу овом темом Петровић се пита да ли ће линија чувања акута „ићи севернije и од Букуље или и од Космаја“, а „засад се зна да ће она ићи севернije од Рудника“ (Петровић, 2025: 404). Прецизирање ареала ове појаве, о којој су и други писали (Радић, 2010; Радовановић, Николић, 2022) уистину је озбиљан и тежак задатак.

12. Американка Ронел Александер је најзаслужнија за уочавање префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различита судбина наглашених некадашњих дугих и кратких вокала Е и О) на тлу призренско-јужноморавског дијалекта. На основу њених текстова снимљених у

године, Белић се окренуо ка проучавању чакавских говора. Његова расправа *Заметки по чакавским говорам*, објављена у часопису Известија Руске царске академије наука за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију. Акценатска слика говора Новог далеко је јаснија од оне у Жупи. Тамо постоје свега два дуга акцента, а не три као у Жупи, а изговор акута није факултативан. Осим тога, у Жупи и оближњим крајевима слику замагљује појава дугог узлазног акцента место исконски дугог силазног у једносложним рчима као *гра́д* или *зу́б*. То је створило утисак о аналошкој природи феномена: према *ђа́ка* и *ђа́к*, а према овоме и *гра́д*, па онда и *гра́димо* према инфинитиву *гра́дит*, императиву *гра́ди* итд. Све је то сметало Белићу да уочи да већина категорија са дугим узлазним акцентом место ˆ у жупском говору одговара чакавском акуту. Уосталом, понесен врло успешним истраживањем чакавских говора, Белић се није вратио на косовско-ресавски терен и задовољио се објашњењем које је раније био нашао, без покушаја да се поново удуби у проблем. Каснији истраживачи се, опет, нису усуђивали да изађу експлицитно с идејом са се на ˛Белићевом˝ терену у Србији изговара и „Белићев˝ акут, а да га он није уочио. Толики је био ауторитет великана српске лингвистике“ (Ивић, 2009: 84–85).

Грачаници код Приштине године 1971. (Ивић, Александер, 1974) утврђено је „да су у говору тога села дуги акцентовани вокали *е* и *о* дали затворене вокале *е* и *о*, док су одговарајући кратки вокали дали отворено *ɛ* и *ɔ*, и једно и друго често праћено факултативном дифтонгизацијом“ (Ивић, Реметић, 1990: 163). Касније теренска истраживања доносе потврде појаве, са дифтонгизацијом и без дифтонгизације и сл., диљем територије овог дијалекта: од Подриме, где је изразита (Ivić, Remetić, 1981), околине Новог Брда, Липљана, Косовске Митровице, Витине до Алексиначког Поморавља (Богдановић, 1987: 68–78; Стијовић, 2010; Стијовић, 2011). Појава карактерише и врло особени говор Малог Извора у Црној Реци, у основи несумњиво призренско-тимочког типа, који је претрпео снажан утицај суседних идиома (Марковић, 1986: 247). На територији призренско-јужноморавског дијалекта смештено је 96 пунктова Српског дијалектолошког атласа. Ове појаве – боје леопардове коже, сасвим је извесно, нема на компактним подручјима северне Македоније, Сиринићке жупе, Призренског Подгора и још неких делова Косова и Метохије. Широко је подручје на коме је неопходна провера грађе прикупљене у време када се за појаву није знало. До завршног свеобухватног суда пут не може бити ни кратак, ни брз, ни лак.

Осећам се обавезним и у овој прилици подсетити на више пута понављане Ивићеве речи да је добро што нисмо урадили национални атлас, чиме је избегнута „велика бламажа“.

13. Већ сам писао да се по начелу „да не крива ни тамо ни амо“ на ионако оптерећена плећа српских дијалектолога наслонила још једна мука, још један проблем, који на сцену поново изводи источну Босну, а како ствари стоје, и бар део северозападне Србије. У ранијим радовима лично сам писао о још једној последици дијалекатске интерференције, о траговима старога кратког акута, највероватније изједначеног са краткоузлазним акцентом, у говору православног живља доспелог несумњиво из иноверног окружења носилаца источнобосанског дијалекатског типа, чији један део, као што је познато, има шесточлани прозодијски систем. Реч је о потврдама типа: *шȕма, врàна, кȕћа, брàћа*, за коју се зна још од краја XIX века, о појави коју су у говору тамошњих католика и муслимана уочили многи истраживачи од Ђуре Шурмина, преко Милана Решетара, Далибора Брозовића, Наиле Ваљевац до Џевада Јахића ... али се нису упуштали у питање порекла појаве. Цела ствар је разјашњена (Реметић, 2004; Реметић, 2009а: 445–452) и зна се да је у говору муслимана кладањског краја, а изгледа и код католика и муслимана носилаца источнобосанског дијалекта и у неким другим крајевима очувана опозиција двају кратких акцената, да се чува кратки акут. Тај, у литератури звани „хиперузлазни или секундарни узлазни акценат“ у примерима типа *јàрац, пȕшка* бележен је и у говору православаца. Бележио га је Џевад Јахић

„i u srpskim govorima u rogatičkom kraju i na Glasincu“ (Jahić, 2002: 188), а Веселина Ђуркин на падинама Мајевице, у говору Угљевика и Забрђа, где се, „уз уобичајене акценатске ликове типа *кȕћа, шȕма, прѐћа, пӑре, лȍжӣшӣе, пӣлећӑр, кȍӣлић, сӣȕблина, дȍлӑф* срећу (нарочито у старијих говорних представника Забрђа) *кȕћа, шȕма, прѐћа, пӑре, лȍжӣшӣе, пӣлећӑр, кȍӣлић, сӣȕблина, дȍлӑф* и слично, што указује да су у прозодијском систему овога говора присутни изразити трагови чувања кратког акута“ (Ђуркин, 2006: 13). Лично сам непоколебљиво потврде које наводе Ђуркин и Јахић у говору православног живља књижио на рачун интерференције, чврсто убеђен да је кратки акут из говора иноверних комшија код њих прошао mutatis mutandis као незамењени јат у говору ијекаваца придошлих у Азбуковицу. Они су га напросто „чули“ као краткоузлазни акценат, што се већ десило и озбиљним научницима формата Милана Решетара и Далибора Брозовића. Цела ствар је, међутим, додатно закомпликована недавним открићем трагова кратког акута на тлу северозападне Србије (Петровић-Савић, 2021), што не искључује могућност да се моје тумачење појаве код босанских Срба покаже као погрешна упрошћена пројекција. Мирјана Петровић-Савић је врло поуздан слухиста и на постојање бар трагова овог прозодијског архаизма на тлу Србије не сме се сумњати. То налаже утврђивање фонолошког статуса те акценатске вредности у области Угљевика и другим источнобосанским крајевима насељеним православцима. Битно је да појава постоји, што изискује проверу има ли је и у неком од петнаестак пунктова Српског дијалектолошког атласа, у селима у којима су православци у свакодневном контакту са иноверним чуварима овога прозодијског архаизма. Својевремено сам написао: „Ова појединост иде уз раме онима трима, јасно идентификованим у време најбољег познаваоца српског дијалекатског комплекса и одређивање њеног ареала спада у ред предуслова изрицања коначних судова о српском говорном мозаику“ (Реметић, 2017: 93).

14. Добро се зна да савремена дијалектологија у свету језичке атласе сматра својим централним инструментом; „они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (Ивић, 1962: 210). Мало је послова у домену науке о језику којима је историја била толико ненаклоњена као раду на атласу српских дијалеката. Можда је у овој прилици најупутније цитирати нешто дужи инсерт из мога рада *Српска дијалектологија јуче, данас и сутра*, објављеног пре осам година у Јужнословенском филологу: „У досадашњем раду на атласу српских дијалеката преламале су се, између осталог, сенке свих Југославија и остављали отисци свих друштвених и кадровских прилика и неприлика на овим просторима. Подухват под именом Српскохрватски/Хрватскосрпски дијалектолошки атлас заснован је 1959. године, када је Миливоје Павловић израдио лексич-

ки, а Берислав Николић акценатски упитник“ (Реметић, 2017: 101; Реметић, 2007: 188). Убрзо су урађени и остали делови целовитог упитника општесрпскохрватске физиономије, а први упитници Атласа у Србији попуњени су у неколико пунктова већ далеке 1963. године. „Озбиљне обавезе на међународним лингвистичким атласима[3] водиле су застоју на домаћем задатку. Никада није направљена целовита мрежа Атласа, а касније ће се показати да ни грађа прикупљена на терену у многим случајевима није поуздана. Историјски догађаји крајем XX века уништили су перспективу израде Српскохрватског дијалектолошког атласа, али су донели нове потешкоће око израде атласа српских народних говора, посебно око испитивања локалних говорних идиома у двема западним републикама заједничке нам државе, чији смо распад дочекали са подацима за Атлас прикупљеним у око 70% пунктова на тлу Србије и Црне Горе. Са простора Хрватске нисмо имали дословце ништа, јер су подаци из неколика обрађена пункта туђа својина. У крајње отежаним условима кренуло се на пословима око израде Српског дијалектолошког атласа. Урађена је мрежа Атласа, коју чини 800 пунктова. Мрежа је на Космету, у БиХ и Хрватској, из сасвим прозирних разлога, гушћа од налога тамошње говорне разуђености. У мрежу су укључени српски говори у Албанији, Македонији, Румунији, Мађарској и Словенији (Бела Крајина). За простор БиХ ексцерпирана је српска грађа прикупљена за *Босанскохерцеговачки дијалектолошки атлас* у оквиру пројекта *Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику*. Подаци из пунктова у Хрватској у наше време прикупљају се поглавито у раду са избеглицама. Политичка клима у тој земљи не обећава класични, уобичајени начин извршавања задатка на терену тамо где још има српске популације. Ипак, непријатно заостајање на прибирању грађе у српским говорима на тлу Хрватске требало би, бар за потребе првих лексичких томова, да буде превазиђено у догледно време“ (Реметић, 2017: 101–102). И одмах да кажем да су изневерене наде у прикупљању грађе из говора на тлу Хрватске, а за мале помаке заслужне су Рада Стијовић и прерано преминула Душанка Илић (р. Живанић).

Добро је познато и писано с каквим је све проблемима скопчан рад на Атласу. Његов Упитник својевремено рађен с намером да дочарава стварност и чакавског и кајкавског наречја, лишен је информација важних за изоштравање слике и прецизирања изоглоса на искључиво српској дијалекатској карти. Упитник је умесно поређен са српском азбуком пре Мркаљеве реформе: на једној страни вишак, а на другој мањак, недостатак питања. Показало се да грађа, у полустолетном раздобљу прикупљана у говору трију генерација, пати од разних недостатака, да је често непоуздана, неретко – практично неупотребљива, што изискује додатна истраживања и провере на терену.

[3] И у наредном периоду се планира учешће српских дијалектолога у раду на *Општесловенском лингвистичком атласу* и *Лингвистичком атласу Европе*.

У контексту већ елабориpаних проблема српски дијалектолози су се опредељили за обраду и картографисање грађе лексичке провенијенције. Од четири планирана тома за први су углавном урађени нацрти планираних карата. Чека се још грађа из бар неколико пунктова са подручја Хрватске и нешто из осталих зона, како би се приступило завршном редиговању садржаја Првог тома Атласа. Коначно редиговање подразумева разрешавање оних трију, односно четирију раније неуочаваних проблема, појава у српским говорима.

На досадашњи рад на Српском дијалектолошком атласу треба гледати и у контексту чињенице да је од његовог почетка до данас ова држава четири пута мењала име, да уместо почетног једног, „јединственог“, данас имамо четири језика, односно „језика“. Зов науке и научних принципа објашњавају зашто су у „мрежу *Српског дијалектолошког атласа* укључена родна места и(ли) завичаји Рада Томова, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Ћамила Сијарића, Јована Вуковића, Радомира Алексића, Митра Пешикана“, зашто „су у мрежи задржани сви пунктови зетско-сјеничког дијалекта, без обзира на конфесионалну или националну припадност, односно опредељеност њихових житеља“ (Реметић, 2017: 103).

15. Пред данашњом генерацијом дијалектолога је и задатак уклањања преосталих белина практично у свим српским дијалектима, а оне су већ таксативно набројане и на озбиљној адреси објављене. Навео их је најбољи којега је струка имала у својој последњој синтетској студији, а понешто је, у служби прецизирања обавезе српских дијалектолога, додао његов ученик и најближи сарадник више од двадесет и шест година (Реметић, 2017: 96–97). Ако остане на снази данашњи систем вредновања научног рада, такозваног бодовања и стицања услова не само за напредовање него и за опстанак у струци, онда је овим пословима безнадежно пресуђено, уз танку наду и уздање у учинак пензионера.

16. Међу ургентним задацима у оквиру већ помињаног пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора високо је котирано снимање говора избеглица и интерно расељених лица. На том пољу актуелна генерација српских дијалектолога, ангажованих на Пројекту и на српским универзитетима, није положила испит. Из искуства знам да је тај задатак практично већ обесмишљен, а лично, и поред близу хиљаду сати снимљеног говора избеглица на подручју Босне, често реализованог у породичној организацији, тражим одговор на питање колика је у томе великом, неопростивом промашају струке моја лична кривица.

17. У трајне задатке струке спада наставак ономастичких истраживања, као и прикупљање и обрада дијалекатске лексике. Када је реч о овоме

другом задатку, вишедеценијско искуство поручује да поглед треба упрети у аматере ентузијасте, решене да се одуже завичају, и у пензионисане професионалце из струке.

18. Желим да своје скромно слово приводим крају у што ведрijем тону, у искреној нади да долазе ведрији дани, који ће донети прекид садашње несумњиве, неспорне летаргије у области важне језичке дисциплине националног значаја, дисциплине која, по природи ствари, најмање трпи чекање, оклевање и одлагање извршења задатка. Мислим да имамо чврсте основе за такву наду. Деценијама смо указивали на хроничну недовољност кадровских капацитета за озбиљне језичке, дакле и дијалектолошке научне подухвате. Данас у Дијалектолошком одсеку Института за српски језик САНУ и на девет катедара за српски језик има знатно више дијалектолога но што их је било у целој Југославији када сам ја слушао предавања професора Ивића. Ако сам добро обавештен, међу полазницима на докторским студијама из србистике у Србији није мали број опредељених за дијалектологију. Охрабрују информације о броју одбрањених мастер и дипломских радова. Све то као да најављује још једно златно доба српске дијалектологије. Изнето ми даје зелено светло за убеђење да је постојећи и долазећи научни потенцијал кадар да се, између осталог, покаже на неколико поља:

а) Најургентније је да се организује посао око одређивања ареала оних трију, односно четирију фонолошких раније неуочених појава, да се, конкретније речено, провери стварност у пунктовима Српског дијалектолошког атласа, после чега би научна јавност брзо добила његов први том. Наду за успех гајим на чињеници да у Дијалектолошком одсеку и на катедрама српског језика има стручњака дораслих изазовима на пољу осетљиве акустичке, фонетске материје и проблематике.

б) Младе сараднике, нарочито почетнике у послу, треба слати изван завичајног окружења, што у младим годинама треба да чине и њихови ментори. Да се прва, пресудна, најважнија научна звања не стичу описом матерњег идиома, који се, иначе, зна. Ментори да са кандидатима поступају како је то Павле Ивић чинио са Драгољубом Петровићем и Слободаном Реметићем. Да је тако рађено, не би они, накнадно уочени, а толико пута помињани проблеми, чекали истраживаче. Завичају се, по неписаном кодексу инстинктивног права, враћати под старе дане, како учинише и двојица најбољих из струке које сам лично упознао: Павле Ивић и Драгољуб Петровић. И њихов ученик у деветој деценији ових дана приводи крају рад на рукопису речника већ бившега говора завичаја изгорелог у последњем рату. Сматрам упутним цитирање речи изговорених пре девет година: „Да су прва, пресудна, најважнија научна звања стицана путем Ивићевог размишљања, не би

се могло десити, примера ради, да сто и нешто година након Белићеве *Дијалектолошке карте српског језика*, објављене у Санкт Петербургу 1905. године, понегде у програмима предмета *Акцентологија* и *Дијалектологија* стоји да косовско-ресавски дијалекат има два акцента“ (Реметић, 2017: 105).

в) Већ је речено „да у пословима прикупљања усменога језичког блага, живе народне речи на терену, ни из далека нису искоришћене све расположиве могућности, при чему се у први план пробијају студентски потенцијали. Неки данашњи наставници дијалектологије у једној генерацији имају студената колико је Павле Ивић имао у току целе наставне каријере“ (Реметић, 2017: 105). Да се васпостави стара добра пракса објављивања студентских радова. Понављам апел „колегама од компетенције да, на уштрб личног комодитета а за рачун опште ползе, прискоче у помоћ ентузијастима, аматерима приносницима без одговарајуће лингвистичке спреме“ (Реметић, 2017: 106). Да су се данас активни српски дијалектолози иоле владали по узору на своје професоре, при чему имам у виду њихов рад са студентима и агилним ентузијастима аматерима, српска дијалектолошка карта имала би дефинитивни лик.

19. На самом крају можда најважније, реч-две о предуслову остварења свих изнетих жеља и нада. Водеће националне научне и културне институције: Српска академија наука и уметности, Матица српска и универзитети да својим ауторитетом учине све да се уклони данашњи систем вредновања научног рада, који дословце блокира рад на свим капиталним пројектима националног значаја. Ако се то не учини, остаће не само белине на српској дијалекатској карти него ћемо нацију оставити без националног атласа, речника и других капиталних дела, без „ризнице фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“, како рече неприкосновени ауторитет (Ивић, 1962: 210).

Литература

Барјактаревић, 1979: Д. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији.* Приштина: Јединство.

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715. (са двема картама).

Богдановић, 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, 7–302.

Богдановић, 2000: Н. Богдановић, Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 309–335.

Бојиновић, 2015: М. Бојиновић, Рјечник гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXII, 1–246.

Бојиновић, 2018: М. Бојиновић, Додатак Рјечнику гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 915–1059.

Бојиновић, 2020: М. Бојиновић, Други додатак Рјечнику гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXVII, 1–122.

Букумирић, 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник* L.

Букумирић, 2012: М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије.* Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вељовић, 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 1–476.

Вељовић Поповић, 2021: Б. Вељовић Поповић, Морфолошке одлике глаголских облика говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник* LXVIII, 159–604.

Далмација, 2004: С. Далмација, *Рјечник говора Поткозарја.* Бања Лука: Глас српски.

Далмација, 2017: С. Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне.* Бања Лука: Матица српска. Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Дешић, 1976: М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник* XXI.

Драгичевић, 1980: М. Драгичевић, Рефлекси јата у данашњим личким говорима. *Српски дијалектолошки зборник* XXI, 147–232 + карта.

Драгичевић, 1986: М. Драгичевић, Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, 7–238 + три карте.

Драгичевић, 2007: М. Драгичевић, О говору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине). *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 323–401.

Драгичевић, 2009: М. Драгичевић, Акценат ријечи у говору Срба Лапачког поља. *Српски дијалектолошки зборник* LVI, 277–371.

Драгичевић, Реметић, 2001: М. Драгичевић и С. Реметић, Српска дијалектологија на почетку XXI века, у: *Зборнику радова са научног скупа „Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека – проблеми и правци развоја“*. Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци, 143–158.

Ђукановић, 1983: П. Ђукановић, Говор села Горње Цапарде (код Зворника). *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, 191–294.

Ђуркин, 2006: В. Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа.* Сомбор: Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.

Ђуровић, 1992: Р. Ђуровић, Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVIII, 1–378 (са 17 карата).

Зобеница, 2016: С. Зобеница, Из лексике источне Лике (Доњи Лапац и Јошан). *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 735–838.

Ивић, 1956: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје.* Нови Сад: Матица српска.

Ивић, 1959: П. Ивић, Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, IV, 397–400.

Ивић, 1962: П. Ивић, Дијалектологија један наш културни проблем. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 389/3, 175–180.

Ивић, 1962–1963: П. Ивић, Инвентар фонетске проблематике штокавских говора. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, VII, 195–212.

Ивић, 1991: П. Ивић, *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије.* Ниш: Просвета.

Ивић, 1992: П. Ивић, Инвентар морфолошке проблематике штокавских говора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXV/1, 195–212.

Ивић, 1994: П. Ивић, Неоакут на падинама Копаоника. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVII, 239–246.

Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, 2018: П. Ивић, *Целокупна дела* X/2*. *Расправе студије и чланци. 2. О дијалектологији*. (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Александер, 1974: П. Ивич и Р. Александер, Реонологизация колечества гласного в качество в одном юго-восточном сербском говоре. *Общесловянский лингвистический атлас, Материялы и исследования.* Москва: Издательство Наука, 18–21.

Ивић, Реметић, 1980: П. Ивић, С. Реметић, Рефлекси вокала е и о у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине, у: *Косовско-метохијски зборник* 1, Београд: Српска академија наука и уметности, 163–172 + карта.

Ивић, 1963: М. Ивић, Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. *Зборник за филологију и лингвистику* VI, 13–31.

Козомара, 2016: Д. Козомара, Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 579–733.

Козомара, 2023: Д. Козомара, Фонетске особине говора Бастаса. *Српски дијалектолошки зборник* LXIX, 1–102.

Марковић, 1986: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, 243–500.

Милосављевић, 2017: Т. Милосављевић, Лексика српског призренског говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, 1–602.

Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, 1–606.

Младеновић, 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије.* Монографије 12, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње.* Монографије 18, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић, 2019: Р. Младеновић, Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/1.

Младеновић, 2023: Р. Младеновић, Говор села Врбичане крај Призрена. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 1–368.

Николић, 1966–1967: Б. Николић, Упитник за испитивање акцента у штокавским говорима. *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, 307–336.

Павлица, 1984: Д. Павлица, О говору околице Удбине. *Српски дијалектолошки зборник* XXX, 7–265.

Павлица, 2006: Д. Павлица, Творба именица у говору Срба југоисточне Лике. *Српски дијалектолошки зборник* LIII, 1–187.

Петровић, 1973: Д. Петровић, *О говору Змијања*. Библиотека Зборника за филологију и лингвистику. Нови Сад: Матица српска. Књижевно одељење.

Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна.* Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета.

Петровић, 2001: Д. Петровић, Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Изабраних дела). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 237–245.

Петровић, 2025: Д. Петровић, Неоакут у говорима југозападне Србије, у: *Зборнику са Међународне научне конференције „Српски језик и српска књижевност од средњег века до данас“.* Нови Пазар: Државни универзитет у Новом Пазару, 401–407.

Петровић, Гудурић, 2008: Д. Петровић и С. Гудурић, Неоакут на северном подножју Рудника, у: *Зборнику Института за српски језик САНУ I. Посвећен др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 419–428.

Петровић, 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору.* Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Петровић-Савић, 2020: М. Петровић-Савић, О траговима неоакута у говорима северозападне Србије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXIII/1, 131–139.

Петровић-Савић, 2021: М. Петровић-Савић, Трагови кратког акута у говорима северозападне Србије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXIV/2, 141–148.

Пешевић Стојановић, 2023: С. Пешевић Стојановић, Фонетске особине говора Масловара код Котор Вароша. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 747–857.

Радић, 2010: П. Радић, О траговима старосрпског акута у говорима Косова и Метохије – путевима једног научног открића у Срба, у: *Косово и Метохија у*

цивилизацијским токовима, књига 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 229–242.

Радовановић, Николић, 2022: Д. Радовановић и Ј. Николић, Акут у говорима косовско-ресавског дијалекта (скица географског распореда). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXV/1, 77–94.

Ракић-Милојковић, 1995: С. Ракић-Милојковић, Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник* XLI, 521–570.

Рамић, 1999: Н. Рамић, Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, 263–426.

Реметић, 1981: С. Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, 7–105 (са картом).

Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.

Реметић, 1999: С. Реметић, Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње испитаности и даљи задаци, у: *Српски духовни простор*. Зборник радова са научног скупа. Бања Лука – Српско Сарајево (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, 1, Одјељење друштвених наука, 1), 275–283.

Реметић, 2004: С. Реметић, О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине, у: *Зборнику радова са трећег међународног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића*“. Суботица – Нови Сад – Београд, 651–659.

Реметић, 2007: С. Реметић, Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик, у: *Шездесет година Института за српски језик САНУ*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 179–193.

Реметић, 2009: С. Реметић, Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, 149–178.

Реметић, 2009а: С. Реметић, Прозодијске одлике босанско-херцеговачког говора. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXII/9. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 437–454.

Реметић, 2016: С. Реметић, *О уређивању Српског дијалектолошког зборника*. Трибина Библиотеке САНУ. Година IV, број 4, 254–259 (реч изговорена на обележавању Сто десет година Српског дијалектолошког зборника на Трибини Библиотеке САНУ 17. новембра 2015. године).

Реметић, 2017: С. Реметић, Српска дијалектологија јуче, данас и сутра. *Јужнословенски филолог* LXXIII, 3–4, 85–112.

Савић, 2017: Б. Савић, Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке). *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, 995–1066.

Симић, 1978: М. Симић, Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дија-*

лектолошки зборник XXIV, 1–124.

Симић, 2018: З. Симић, *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора.* Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Стијовић, 2010: Р. Стијовић, Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књига 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 519–540.

Стијовић, 2011: Р. Стијовић, Још неколико напомена о префонолизацији у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије, у: *Косовско-метохијски зборник* 4, Београд: Српска академија наука и уметности, 149–157.

Црњак, 2006: Д. Црњак, *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жупи.* Бања Лука: Филозофски факултет, Библиотека Монографије.

Црњак, 2011: Д. Црњак, *Пастирска лексика лакташког краја.* Бањалука: Универзитет у Бањалуци. Филолошки факултет.

Цукут, 2021: С. Цукут, Српски говори Шипова. *Српски дијалектолошки зборник* LXVIII, 1–158.

Ivić, Remetić, 1981: P. Ivić i S. Remetić, Orahovac (OLA 84). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Općeslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga LV. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 9, 579–585.

Jahić, 2002: Dž. Jahić, Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* VIII, 7–235 + Karta istraživanih punktova.

Slobodan N. Remetić

ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF SERBIAN DIALECTOLOGY

Summary

This paper surveys the achievements to date, the current state of affairs, and the future tasks of Serbian dialectology. Although the beginnings of this scholarly discipline are associated with the work of Vuk Stefanović Karadžić, it was institutionally founded at the beginning of the twentieth century—a period marked by major accomplishments, most of which were published in the *Serbian Dialectological Miscellany*, a prestigious journal launched in 1905 by the Serbian Royal Academy with the seminal monograph by Aleksandar Belić, *Dialects of Eastern and Southern Serbia*. The early twentieth century—the golden age of Serbian dialectology—was

shaped above all by Milan Rešetar and Aleksandar Belić, whose exchange of views led to a more profound evolution in the classification of Serbian dialects between 1905 and 1910 than occurred in the entire preceding or subsequent periods.
While the twentieth century witnessed significant scholarly advances, a range of complex and extensive tasks, owing to various historical circumstances, were deferred to the third millennium. In order to reach definitive conclusions on key issues within the field, it is necessary to establish the areal distribution of certain phonological features across the territory of Serbia and eastern Bosnia, including important details that went unnoticed in earlier research. This constitutes a prerequisite for the final editing and publication of the first volume of the *Serbian Dialectological Atlas*. The paper discusses the numerous difficulties encountered in the work on the atlas of Serbian vernaculars, problems largely arising from historical circumstances traditionally unfavorable to the Serbian people.
The paper also draws attention to the uneven degree to which the Serbian dialectal mosaic has been investigated—an inconvenience that, fortunately, has been radically reduced in recent decades. It further recalls the fact that not all professional capacities have been sufficiently or adequately mobilized in the collection of vernacular linguistic heritage, a reliable witness to linguistic and national identity. Finally, the paper warns that the prevailing criteria for evaluating scholarly work have had a detrimental impact on large-scale research endeavors of national importance. Unless leading scientific institutions take organized and resolute action, using their authority to eliminate this unfortunate anachronism, Serbia risks remaining without a national linguistic atlas, dictionary, and other foundational works—without the "treasury of fundamental cultural achievements of civilized nations."

Keywords: Serbian dialectology, *Serbian Dialectological Atlas*, blank areas on the dialect map, dialectal interference.